

Adna Sokolović
Decembar 2025

Pedagogija odrastanja – ka školi budućnosti

Imprint

Izdavač

Friedrich-Ebert-Stiftung
Dialogue Southeast Europe
Kupreška 20
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
info.soe@fes.de

Odjel izdavača

Istočna Europa

Odgovorno lice za sadržaj i uređivanje

Sarah Hees-Kalyani, Regionalna koordinatorica Dijaloga za Jugoistočnu Europu
Selma Šehović, Projektna menadžerica, Dijalog za Jugoistočnu Europu

Kontakt:

Sarah Hees-Kalyani, Regionalna koordinatorica Dijaloga za Jugoistočnu Europu
Selma Šehović, Projektna menadžerica, Dijalog za Jugoistočnu Europu

Dizajn/layout

Azra Kadić

Dizajn naslovne stranice

Azra Kadić

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji nisu nužno stavovi Friedrich-Ebert-Stiftung e.V. (FES). Komercijalna upotreba medija koje objavljuje FES nije dozvoljena bez pismenog dopuštenja FES-a. Publikacije FES-a ne smiju se koristiti za potrebe izborne kampanje.

Decembar 2025

Copyright Friedrich-Ebert-Stiftung e.V.

ISBN 978-9926-576-22-6

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 67362310

Druge publikacije Friedrich-Ebert-Stiftung mogu se pronaći na:

➤ www.fes.de/publikationen

Adna Sokolović
Decembar 2025

Pedagogija odrastanja – ka školi budućnosti

Sadržaj

Predgovor	3
„Pedagogija odrastanja – ka školi budućnosti“	4
Uvod	5
Zeleni pedagoški koncepti u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine	6
Stavovi i mišljenja nastavnika i nastavnica o konceptu obrazovanja za održivu budućnost.	10
Odrast i odučavanje	12
Supstancijalna pitanja budućnosti obrazovanja	12
Utopijsko promišljanje obrazovanja	13
Zaključak	15
Dodatak: Eksploratorij škole budućnosti – eksperimenti za učionicu	16
Vođeno maštanje/sanjarenje: Zamislimo budućnost i školu u budućnosti . . .	16
Pisanje eseja na temu “Škola budućnosti”	16
Vođeno istraživanje – škola postaje eksploratorij	16
Odučavanje - Dekolonizacija znanja i alternativne perspektive	17
Bibliografija	18

Predgovor

Prenos znanja star je koliko i sama ljudska zajednica. Iako su se vremenom razlozi za prenos znanja nadopunjavali, kao i obim znanja i metode njegovog prenošenja, primarna svrha ostala je ista: sticanje vještina radi prilagođavanja radi preživljavanja. Jednako tome, društvena odgovornost onih koji znanje prenose, da to čine što kvalitetnije i primjerenije kontekstu, ostala je nepromijenjena, kao i očekivanja od novih generacija da se ne samo prilagode novim uslovima, već i da izrastu u sposobne društvene strukture na koje se mogu osloniti svi članovi zajednice.

Slijedom tog prećutnog društvenog dogovora, neophodnog za biološki i društveni opstanak ljudske zajednice, očekivano je da sistemsko obrazovanje prati, anticipira i prilagođava se uslovima života koje istovremeno i kokreira.

U ovoj analizi autorica Adna Sokolović iznosi podatke koji ukazuju na suprotno. Daleko od toga da se radi o novom otkriću, odnosno o problemima u obrazovanju koje učenici/ce, roditelji i nastavno osoblje nisu već prepoznali ili na njih ukazivali, autorica jasno pokazuje raskorak između sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini i održivosti kao dominantne vrijednosti našeg vremena. Iako formalno opredijeljena za politiku održivosti, prvenstveno kroz potpisivanje i prihvatanje brojnih međunarodnih obaveza, BiH je, čini se, učinila nedovoljno na implementaciji tzv. zelene pedagogije.

Nedavno zamijenivši studentsku klupu za katedru pedagoginje, Adna Sokolović ima jedinstvenu poziciju da istovremeno kritički propituje sistem i praksu, ali i da ponudi konkretne primjere promjene. Njeni prijedlozi su primjenjivi čak i u fragmentiranom obrazovnom sistemu BiH. Riječ je o primjerima koji bi, barem kao početni koraci, obrazovanje učinili više prilagođenim potrebama učenika/ca, ali i nastavnika/ca, koji su, kako analiza pokazuje, više nego spremni da se dodatno obrazuju i prilagođavaju zahtjevima održivosti.

Sa jasnim razumijevanjem slojevitosti koncepta održivosti, autorica ukazuje i na ulogu dominantnog ekonomskog modela, koji nikada nije bio pravedan prema svima te je doveo do brojnih društvenih i prirodnih kriza. Idući korak dalje, onako kako mladosti i priliči, ali i jer je se najviše tiče, autorica odvažno poziva na promišljanje novog modela rasta i razvoja tzv. odrasta. Naslov analize, Pedagogija odrastanja, koji je sama autorica odabrala, u toj igri riječi dobija dodatno značenje, a njegovo prihvatanje i provođenje podrazumijeva aktivnu ulogu svih aktera u društvu.

Za Regionalni ured Friedrich-Ebert-Stiftung, ova analiza predstavlja višestruko važan i logičan doprinos našem programu socio-ekološke transformacije društava u regionu, kroz podsticanje i podršku društvenom diskursu s ciljem njegovog političkog uokvirivanja. A u vremenu brzog i nekontrolisanog razvoja umjetne inteligencije i njenih mogućih društvenih posljedica, uvidi ponuđeni u ovoj analizi mogu se relevantno primijeniti i u tim savremenim raspravama.

„Pedagogija odrastanja – ka školi budućnosti“

Ova analiza nastala je kao rezultat ispitivanja u okviru Obrazovne inicijative za održivu budućnost koju je proveo Centar za obrazovne inicijative „Step by Step“ u saradnji sa Zajednicom inovativnih nastavnika/ca. Inicijativa je nastala iz potrebe za afirmiranjem pedagoškog pristupa poznatog kao „zelena pedagogija“, promicanjem društvene, ekonomske i ekološke pravdu kroz obrazovanje okupljajući širu zajednicu oko zajedničkog cilja – transformacije obrazovnog sistema u pravcu održive budućnosti. Analizu je izdala i afirmirala Fondacija Friedrich Ebert koja njeguje i jača vrijednosti socijalne demokratije na putu ka izgradnji pravednijeg društva. U sklopu svog rada, Fondacija je posvećena i socioekološkoj transformaciji.

Uvod

Ova analiza cilja oslikati prisutnost zelenih pedagoških koncepata u obrazovanju Bosne i Hercegovine (BiH) i ukazati na ulogu koju imaju u stvaranju održivih, pravednijih i otpornijih obrazovnih okruženja. Polazeći od pitanja kako se odmaknuti od krizne pedagogije¹, zelena pedagogija se čini kao put ka stvaranju održivih, pravednijih i otpornijih obrazovnih okruženja, a time i društava. U vremenu sve izraženijih ekoloških izazova važno nam je razumjeti obrazovanje kao ključni akter promjene kroz koje polako ali sigurno možemo mijenjati društvo. Iako je obrazovanje proces koji zahtijeva vrijeme za transformaciju društvenih vrijednosti, normi i ponašanja, ono ipak predstavlja naj snažniji mehanizam za izgradnju dugoročne kolektivne svijesti i vještina ključnih za suočavanje s ubrzanim ekološkim promjenama i krizama.

No, obrazovanje nije samo alat prilagođavanja i promjene – ono je i prostor imaginacije, odrasta² i odučavanja. Ako želimo istinski promijeniti paradigmu, potrebno je promišljati ne samo kako obrazovanje danas može biti održivo, već i kakve utopijske vizije budućih škola imamo. U spoju odrasta i odučavanja sa jedne strane te imaginacije i utopijskog promišljanja s druge nalazimo mogućnost u kojoj obrazovanje može postati katalizator društva koje njeguje održivost, pravednost i nadu.

---

1 "Krizna pedagogija treba se shvatiti kao nastava svjesna krize koja uključuje osmišljavanje, razvoj i provedbu nastavnih i obrazovnih aktivnosti te povezanih procjena kako bi se učenicima pružila bolja podrška dok se snalaze u ovim neizvjesnim vremenima." (Khanal 2021, 3). Ovu definiciju daje Khanal za kontekst istraživanja reaktivnog obrazovnog djelovanja u toku pandemije COVID-19. No istu možemo primijeniti i razumjeti kada u obzir uzmemo i druge društvene krize kao što to mogu biti i ekološke ili političke krize.

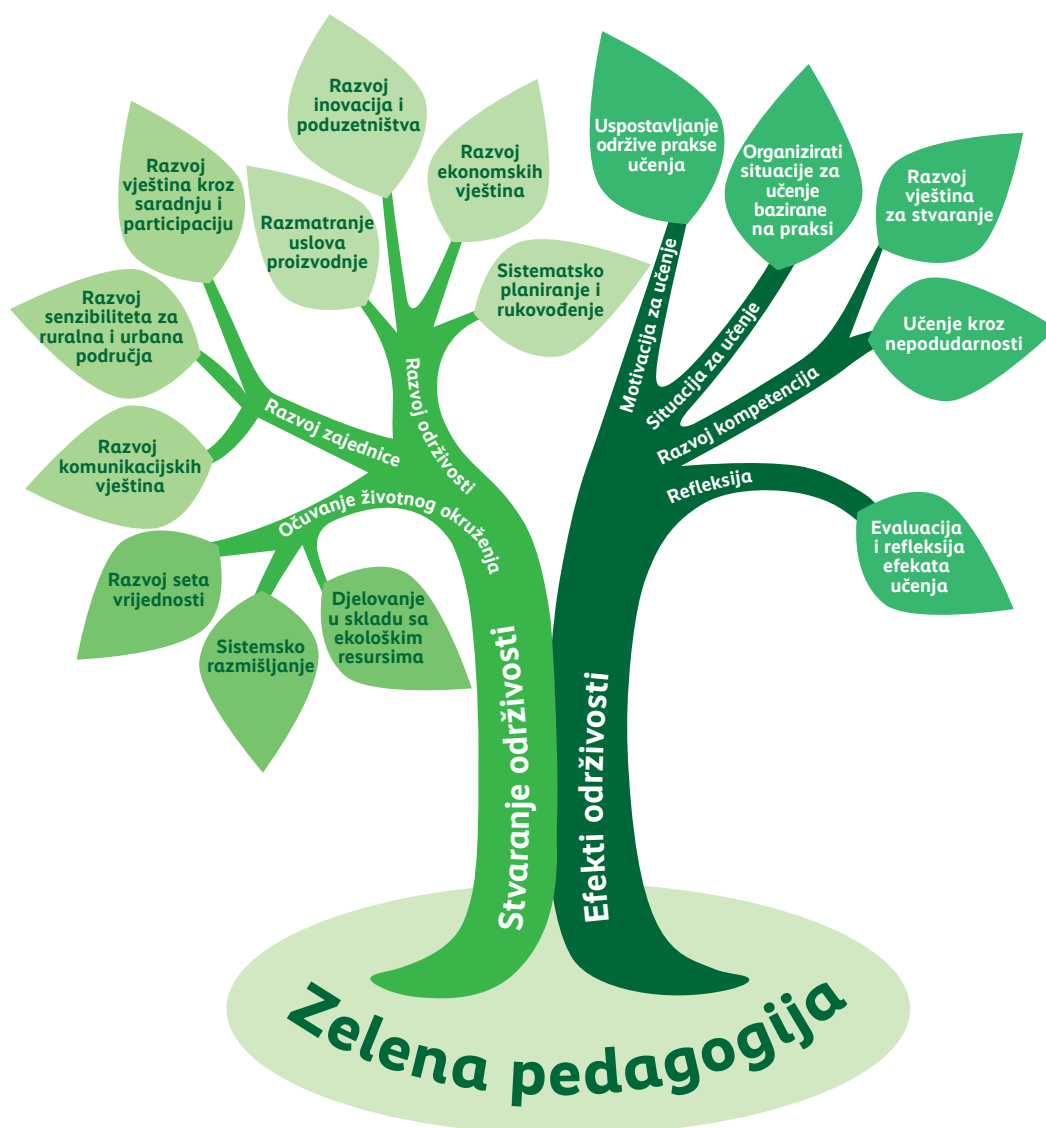
2 „Hrvatskom riječju 'odrast' nastojimo što više zadržati upotrebnost potencijal engleske riječi degrowth, od šok-efekta do kovanja raznih izvedenica... S jedne strane spojedini prefiks od-, koji, kao dio glagola, među ostalim izriče odvajanje, udaljavanje, odstranjivanje (otići; odbaciti), ili izvršavanje radnje do kraja (otpjevati, odglumiti), ili okončanje nekog stanja (odbolovati, odvezati); te rast, kao u „ekonomski rast“, „rast BDP-a“ ili „siloviti rast“. Odrast je, dakle, najprije udaljavanje od imperativa rasta. S druge strane, hrvatski izraz 'odrast' ima dodatnu konotaciju odrastanja kao sazrijevanja i zaustavljanja fizičkog rasta pojedinaca. Odrast za pojedinca, vjerujemo sugerira i zrelost i shvaćanje vlastite uloge u prirodnom i društvenom okruženju. (D'Alisa, Demaria, Kallis 2015, XIII)

Zeleni pedagoški koncepti u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine

Obrazovanje je jedan od esencijalnih stubova svakog društva, prostor koji koristimo kako bismo reflektirali našu poziciju, ulogu i mogućnosti, ne samo u našim životima već i životu planete Zemlje kao cjeline. Prizma zelene pedagogije kao podgrana u oblasti opće pedagogije važna je za razumijevanje i reflektiranje uloge koju imamo u sukreiranju boljeg prostora za život sada i u budućnosti. „Zelena pedagogija ima za cilj da rasvijetli detaljnije u nastavnom okruženju ekonomske, ekološke i socijalne aspekte – u čijem središtu se nalazi djelovanje ljudi, u i sa prirodom“.³

Fokus zelene pedagogije, kao koncepta jeste organizacija održivih procesa, a koji uključuju i proširuju ekološke, ekonomske i društveno problematične sfere, i kroz njih prate učenike u fazama razvoja uz mentorstvo i pedagoško vođenje.⁴

Zelenu pedagogiju kao takvu možemo raščlaniti na dva segmenta: stvaranje održivosti i efekte održivosti (Figura 1). Zelena pedagogija na taj način obrazovanje usmjerava ka održivom razvoju, no možemo je promatrati i kao širu paradigmu od obrazovanja za održivu budućnost.⁵

³ (Hochschule für Agrar-und Umweltpädagogik 2018, 14)

⁴ Ibid.

⁵ Definiciju koja se najčešće upotrebljava za pojam „održivi razvoj“ dao je Lester Brown u izvještaju Ujedinjenih Nacija (UN) pod nazivom „Naša zajednička budućnost“ (1987): „Čovječanstvo ima sposobnost da razvoj učini održivim kako bi se osiguralo da zadovolji potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“ (Brown 1987). Definicija je važna i u kontekstu **ciljeva održivog razvoja** koje je postavilo Vijeće UN-a u 2015. godini putem Agende za održivi razvoj 2030.

Drvo zelene pedagogije nam u tome može poslužiti kao okvir koji pokazuje kako obrazovanje može postati živi prostor stvaranja boljeg okruženja za život. Izlazeći iz okvira pukog prenošenja znanja, ulazimo u prostor obrazovanja u koji dovodimo stvarni život, razvijamo kompetencije potrebne za razumijevanje i snalaženje u svijetu i dajemo priliku za povezivanje sa zajednicom, osiguravamo mogućnost kritičkog promišljanja kako bismo prepoznali gdje jesmo, šta nam nedostaje i kako djelovati ukoliko želimo dobiti društvo koje njeguje brigu i odgovornost. Zeleni pedagoški koncepti nisu nešto daleko, apstraktno i nedokučivo – oni su ono što je potrebno pronaći već u postojećim sistemima i praksama i tako pružiti priliku svakom čovjeku da odgovori na izazove antropocene.⁶ Obrazovanje mora biti prostor kroz koji ćemo pokušati bolje razumjeti sebe i sve ono što nas okružuje. I kroz to razumijevanje, kreirati život vrijedan življenja za sve.

Da bismo u potpunosti razumjeli zelenu pedagogiju, nju moramo promatrati u nekoliko različitih područja i dimenzija. Ne čine je samo školski organizirane akcije reciklaže, briga o zelenilu, pošumljavanje i skupljanje smeća. Zelena pedagogija je mnogo više i kao takva ona se ogleda kroz nekoliko dimenzija: biološku i ekološku, ekonomsku, socio-kulturalnu i političku održivost.⁷

Pitanje održivosti je pitanje *dileme zatvorenika i tragedije zajedničkih dobara*⁸. Za održivost se moramo odreći svog komfora, no koliko smo zaista spremni na to? Ipak, nastavljamo da crpimo resurse iz našeg okruženja ne mareći mnogo za ono što ostavljamo iza sebe.⁹ Zaboravljamo da smo ograničeni na planetarne granice – da ovisimo od onoga što nam Zemlja nudi. Još uvijek uronjeni u komfor antropocentričnosti, oni koji su na pozicijama moći čine nepravdu prema većini ljudske i neljudske populacije na planeti Zemlji.

Fragmentiranost obrazovnog sistema u BiH otežava zajedničke reforme, uključujući primjenu zelenih pedagoških koncepata. Iako nastavni planovi i programi sadrže ishode koji otvaraju prostor za integrisanje zelenih pedagoških koncepata – npr. očuvanje prirode u prirodnim

naukama ili razlikovanje prirodnih resursa u tehničkom obrazovanju – u praksi oni rijetko vode do zadataka vezanih za ekološke i društvene probleme iz okruženja. Zajednička jezgra nastavnih planova i programa (ZJNPP)¹⁰ i zadanih ishoda učenja navodi da učenjem prirodnih nauka učenici razvijaju kritičko mišljenje i stiču odgovoran odnos prema okolišu¹¹, dok kroz društveno-humanističke nauke uče o društvenim odnosima i važnosti cjeloživotnog učenja.¹² Ipak, u praksi sadržaji rijetko nude konkretne zadatke vezane za aktuelne društvene ili ekološke izazove. Fokus ostaje na sadržaju datom kroz udžbenike - često zastarjelom, a ne na procesima učenja.¹³ To umanjuje funkcionalnu pismenost¹⁴ učenika i prostor za učenje kroz stvarne probleme, bez svrsishodne podrške učenicima/ama u korištenju savremenih izvora informacija. Pogledamo li nastavni plan i program predmeta „Priroda i društvo“ u Republici Srpskoj vidjet ćemo da sadrži ciljeve koji uključuju razvijanje istraživačkih vještina i svijesti o prirodnim resursima. Slično tome, ZJNPP u okviru Komponente 3: „Održivi razvoj na Zemlji“ nudi ishod koji podrazumijeva, primjerice, argumentaciju važnosti očuvanja prirode. Ipak, ni ZJNPP ni NPP u RS-u ne razvijaju nastavne aktivnosti koje bi učenike/ce usmjerile na istraživanje primjera iz svakodnevnog života kroz interdisciplinarni pristup. Međupovezanost i međudjelovanje nerazdvojivi su faktori u ovom slučaju, a upravo to je još jedan nedostatak nastavnih planova i programa u našim obrazovnim sistemima. Množina u se ovom slučaju odnosi na administrativnu višestrukost nadležnih tijela – entitetskih, kantonalnih i lokalnih – što rezultira različitim planovima i programima, a time i potpuno različitim obrazovnim sistemima. U RS-u korelacije među predmetima se navode šturo, dok ZJNPP predviđa tri međupredmetne teme (poduzetništvo, karijernu orijentaciju i antikorupciju), što nije dovoljno za razvoj održivih i integriranih nastavnih pristupa. Primjer iz oblasti matematike to potvrđuje: ishod za 3. razred predviđa da učenik/ca „upoređuje skupove prema brojnosti“, dok u 9. razredu „upoređuje skupove prema sličnostima i razlikama“.¹⁵

6 Antropocena je termin koji se sve više koristi za definiranje nove planetarne epohe: one u kojoj su ljudi postali dominantna sila koja oblikuje Zemljin biogeofizički sastav i procese. Iako potiče iz nauke o Zemlji, od tada je široko prihvaćen u akademskoj zajednici i javnoj sferi kao sveobuhvatni opis za ogroman utjecaj ljudske aktivnosti na planet. (Chua i Fair 2023)

7 Ibid.

8 Esej: „Zatvorenikova dilema u politici zaštite životne sredine: jedan model koji će vladati svima?“ (dostupno na: <https://www.e-ir.info/2018/06/14/the-prisoners-dilemma-in-environmental-politics-one-model-to-rule-them-all/>)

9 Do 2050. godine svijet bi se mogao suočiti sa 1,2 milijarde klimatskih izbjeglica, prema međunarodnom thinktanku IEP. Prema podacima Visokog komesarijata Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR), godišnje se u prosjeku zbog vremenskih nepriklina raseli 21,5 miliona ljudi. Porast temperature i povećana učestalost ekstremnih vremenskih događaja stvaraju ozbiljan pritisak na dostupnost, stabilnost, pristup i upotrebu hrane. Svjetska zdravstvena organizacija izvještava da su rastuće temperature i promjenjive padavine zbog klimatskih promjena koje su se dogodile od 1970-ih odnijele preko 140 000 smrtnih slučajeva. Na globalnom nivou, prirodne katastrofe povezane sa vremenom dovode do preko 60 000 smrtnih slučajeva svake godine, uglavnom u zemljama u razvoju.

10 Bosna i Hercegovina je 2014. donijela Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa (ZJNPP) za opće obrazovanje, koja obuhvata predškolski, osnovni i srednjoškolski nivo. Jezgra je zamišljena kao okvir za kreiranje kantonalnih i entitetskih planova i programa, ali njena provedba i danas ostaje neobavezna.

11 (APOS0 2018, 8)

12 Ibid, 7

13 Procesi učenja podrazumijevaju aktivne metode sticanja kompetencija, odnosno posebno znanja, vještina i stavova (kao što su istraživanje, eksperimentisanje, kritičke analize ili rješavanje problema), za razliku od pasivnog usvajanja i davanja unaprijed datih sadržaja iz udžbenika što je karakteristika tradicionalnog frontalnog poučavanja.

14 Odnosi se na sposobnost osobe da se uključi u sve one aktivnosti u kojima je pismenost potrebna za učinkovito funkcioniranje njene skupine i zajednice, a također i za omogućavanje daljnjeg korištenja čitanja, pisanja i računanja za vlastiti razvoj i razvoj zajednice. (UNESCO Institute for Statistics, 2020)

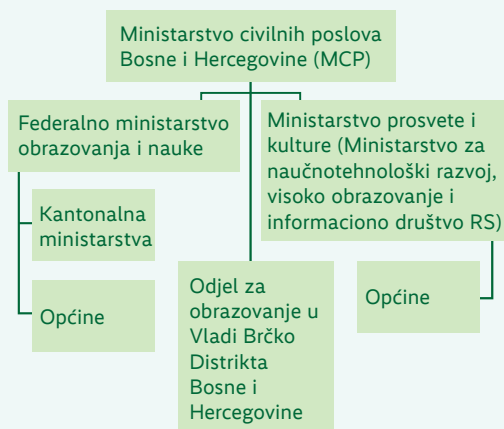
15 Ibid, 82

Oba indikatora grade vještinu i znanje koji su učeniku/ci potrebni koliko u matematici, toliko i u drugim oblastima. No, primjeri na nastavi matematike neće biti skupovi biljnih vrsta, održivih i neodrživih materijala, statistike o broju proizvedene i bačene hrane, resursima različitih država.

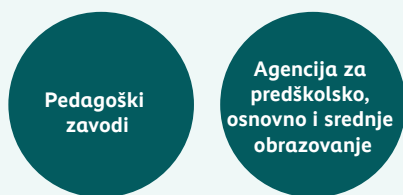
Oni su fokusirani samo na date formule, zadatke i brojeve. Time se gubi prilika za relevantno i angažirano učenje, što negativno utiče na funkcionalnu pismenost učenika. PISA rezultati iz 2018. pokazuju da je svako drugo dijete u BiH funkcionalno nepismeno.¹⁶

2025 ŠKOLSKI SISTEM U BIH

HIBRIDNI MODEL (DECENTRALIZOVANOG I CENTRALIZOVANOG SISTEMA)

UPRAVLJANJE KVALITETOM U OBRAZOVANJU

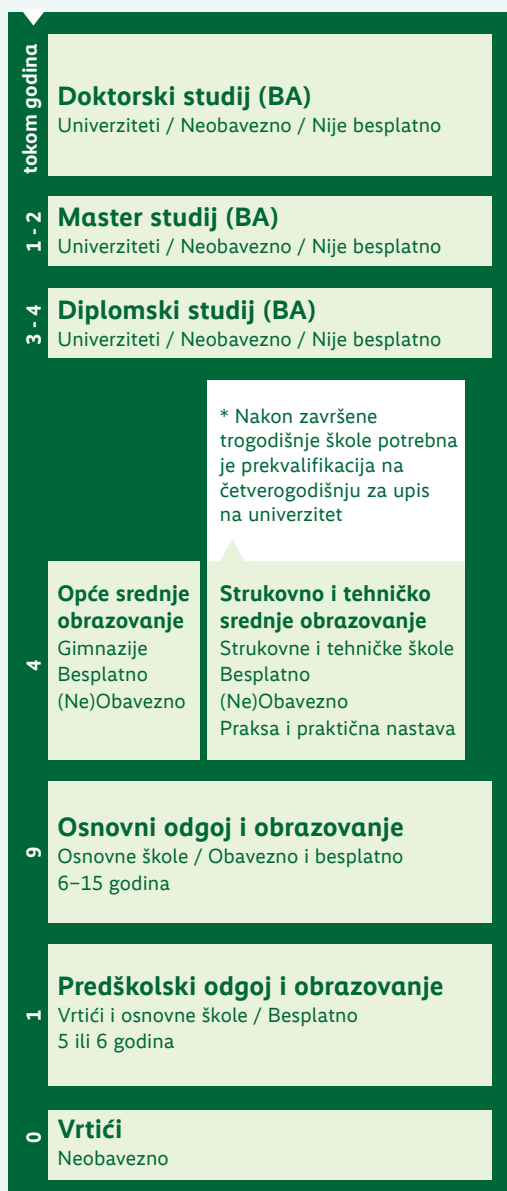

SISTEM OCJENJIVANJA

*Predškolski odgoj i obrazovanje i niži razredi osnovne škole koriste deskriptivno ocjenjivanje.

Skala		ECTS	
Opis ocjene	Skala	Opis ocjene	Skala
4.50–5.00	Odličan	A/10	95–100
3.50–4.50	Vrlo dobar	B/9	85–94
2.50–3.50	Dobar	C/8	75–84
1.50–2.50	Dovoljan	D/7	65–74
1.00–1.50	Nedovoljan	F/6	55–64

NIVOI OBRAZOVANJA

16 (Džumhur 2019)

Učitelji/ce i nastavnici/e rijetko imaju slobodu da prilagode sadržaje potrebama učenika/ca, što dodatno umanjuje fleksibilnost i prostor za inovaciju, dok učenici/e ostaju pasivni primatelji znanja. Učenici/e nisu uključeni/e u procese donošenja odluka kada su u pitanju nastavni planovi i programi. Rigidnost ovih pisanih okvira ne daje prostor da se u okviru učionice donosi zajednički plan učenja koji bi bitno utjecao na ostvarivanje pozitivne klime u razrednom okruženju, poticanju demokratskih vrijednosti, povjerenja, suradništva, kritičkog promišljanja i zajedništva. Ovako krut sistem ne uzima u obzir emocije učenika/ca niti njihovu svakodnevnicu, a u vremenu sve izraženije eko-anksioznosti¹⁷, potrebno je razgovarati o tome koje to emocije učenici/e osjećaju kada je u pitanju njihova budućnost, kreirati siguran prostor da pokažu strahove i nesigurnosti, ali i nadu i sreću. Planovi i programi ne predviđaju načine za integraciju emocija u nastavni proces, niti se učiteljima/cama ostavlja prostor za prilagodbu sadržaja u skladu s emocionalnim stanjem učenika/ca – niti provodimo obrazovanje usmjereno na dijete, niti na ono što ih okružuje. Nastavni planovi i programi izolirani su od stvarnosti i okruženja, i time škola postaje jedinka koja je jednako izolirana od istog. Učenici/e iz škole izlaze u realni svijet bez da mogu napraviti jasne poveznice u odnosu na ono što uče u školi i što se dešava oko njih, pa često čujemo učeničke rečenice „Zašto mi je ovo potrebno?“ ili „Ovo nikada neću koristiti u životu!“. **Pojedinačni primjeri pozitivnih praksi i individualnih nastojanja da se prevaziđe ovaj nedostatak postoje. Nekada kao inicijativa nastavnika/ca, nekada učenika/ca, no ne kao sistemsko rješenje koje je jednako dostupno i garantovano svima koji su dio obrazovnog sistema.** Proces tranzicije sa tradicionalnih nastavnih planova i programa (NPP) ka ishodima orijentisanim kurikulumima (koji su ključni za promjenu fokusa s sadržaja na proces učenja) provodi se nejednako, što reflektuje fragmentiranost obrazovnog sistema. Kanton Sarajevo je predvodio proces (reforma iniciran u periodu 2017./2018. školske godine), kasnije usvajajući nove kurikulume za osnovno obrazovanje i krećući u provedbu 2022. godine. Slijedili su kantoni poput Tuzlanskog kantona, Unsko-sanskog kantona (2019.–2021.) i Hercegovačko-neretvanskog kantona (period između 2018.–2020.), koji su ili implementirali nove kurikulume ili značajno revidirali svoje NPP-ove u skladu sa ishodima učenja. Iako ove reforme predstavljaju terminološku promjenu i formalni korak ka modernizaciji, njihova puna implementacija i praktična primjena na terenu u većini navedenih kantona još uvijek je proces u toku. Ove aktuelne kurikularne reforme u pojedinim administrativnim jedinicama davale su

nadu da će nova paradigma i pristup obrazovanju sa kurikulumima dati slobodu i priliku u promjeni učenja i poučavanja, no iskustva nastavnika/ca pokazuju da osim terminološke promjene (od NPP-a ka kurikulumu) praksa nije odmakla od već postojećeg stanja. Nastavnici i nastavnice i dalje prate nastavne planove i programe, već ustaljene sadržaje, vode obimnu dokumentaciju u svrhu praćenja i bilježenja provedbe i postignuća ishoda pa tako resursi poput školskog parka, obližnje biblioteke, muzeja, organizacija civilnog društva i sličnog, i dalje ostaju nedovoljno iskorišteni kao podržavajući faktori učenja.

Ipak, u dokumentima postoje definirani ishodi i ciljevi, koji bi uz promjenu pristupa i adekvatnog stručnog usavršavanja nastavnika/ca mogli poslužiti kao osnova za formativno i procesno učenje. Na primjer, ishod iz predmeta Tehničko obrazovanje za IV razred u RS-u glasi: „učenik/ca razlikuje prirodne resurse“. To otvara prostor za razgovor o održivosti, upotrebi resursa, pa čak i za projekte koji uključuju lokalnu zajednicu – ali takva interpretacija i dalje zavisi isključivo od entuzijazma pojedinca, a ne sistema.

Stoga, postoji ne samo okvir, već i potreba ka promjeni paradigme iz rigidnog i krutog okvira ka otvorenom i integrativnijem okviru koji će omogućiti primjenu zelenih pedagoških koncepata u njihovoj punini – prostor za iskakanje iz linearnog razmišljanja ili rutine razmišljanja, i nuditi okvire za refleksiju o ličnom procesu učenja, kao i mogućnost formativnog ocjenjivanja i usmjeravanja učenja te evaluaciju koja se može odvijati u okruženju nastave i učenja. Uzimajući u obzir pretpostavke i polazišta na osnovu kojih se kreiraju i mijenjaju obrazovni sistemi u BiH, moramo govoriti o rigidnosti sistema i njihovoj otvorenosti ka integriranju novih naučnih spoznaja. Implementacija PISA testiranja 2018. godine i reakcije obrazovne i političke zajednice nakon izvještaja datog od strane Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOS0)¹⁸ - pokazuju da postoji zid za pokušaje unapređenja obrazovne prakse u BiH. Odlukama, odnosno odsustvom odluka Predsjedništva BiH¹⁹, nismo učestvovali u implementaciji PISA testiranja 2022. godine, kao ni u testiranju za 2025. godinu. Shodno tome, dovodi se u pitanje na koji način obrazovna zajednica može integrirati zelene pedagoške koncepte u okvire svog djelovanja? Potrebni su veliki naponi i volja cjelokupne političke i društvene zajednice kako bi se desili reformski procesi koji su u skladu sa inovacijama današnjice, a dodatni u polju integriranja ideja vođenih budućnošću.

17 „Eko-anksioznost“ se koristi za opisivanje bilo koje tjeskobe koja je povezana s ekološkom krizom, a „klimatska anksioznost“ se definira s malom razlikom, referirajući se na klimatsku anksioznost kao značajno povezanu s antropogenim klimatskim promjenama. Klimatska tuga se ponekad koristi kao sinonim za klimatsku anksioznost i koristi se naizmjenično pri opisivanju solastalgije - nelagode uzrokovane promjenama u okolišu koje utječu na ljude dok su izravno povezani s kućnim okruženjem. (Coffey, i dr. 2021)

18 (APOS0 2022)

19 PISA testiranje, koje provodi OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj), predstavlja međunarodni sporazum ili međunarodnu obavezu. U skladu s Ustavom BiH, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je nadležno za vođenje vanjske politike i potpisivanje međunarodnih ugovora i sporazuma. Iako je obrazovanje primarno u nadležnosti entiteta i kantona, zvanično učesće države u međunarodnim istraživanjima poput PISA-e zahtijeva saglasnost Predsjedništva kao najviše institucionalne, čime se potvrđuje međunarodna obaveza.

Bosanskohercegovački sistemi obrazovanja moraju otvoriti vrata naučno-istraživačkom radu, inovacijama i mogućnosti promjena. Važnu ulogu u tome ima akademska zajednica i visoko obrazovanje. Rezultat manjka kvalitetnih istraživačkih radova, nepovezanost prakse i akademije jeste nedostatak inovacija u okviru sistema. Zajednice naučnih oblasti za obrazovanje moraju biti inicijatori unapređenja prakse na osnovu naučno-istraživačkog rada. Želimo li kao društvo odgovoriti na potrebe budućnosti, ali i sadašnjosti, moramo razmišljati o tome na koji način koristimo postojeće resurse, poticati suradnju obrazovnih institucija, instituta i istraživača kako bismo osigurali kvalitetne reformske procese. Promišljeno korištenje postojećih resursa jeste održivost – mi je trenutno nemamo. Svemu tome doprinosi i diskrepancija između politike i obrazovne prakse – legislative i pretpostavljene zakonske osnove ne garantiraju primjenu istih u praksi, i često se nađemo u okvirima u kojima nemamo željene rezultate. Sistem guši inovativnost. Ova prepreka ne proizlazi nužno iz aktivnog ograničavanja ili zabrane, već iz inherentne rigidnosti i nefleksibilnosti sistema da prepozna i nagradi inovativne prakse, čime se stvara okruženje koje obeshrabruje promjene. A da bismo mogli inkorporirati inovativne zelene pedagoške koncepte u obrazovanje moramo početi da ih živimo. Bh. društvu je potrebna potpuna promjena paradigme društvene svijesti. Korak ka tome jeste promjena paradigme obrazovnih sistema.

Stavovi i mišljenja nastavnika i nastavnica o konceptu obrazovanja za održivu budućnost

U sklopu istraživanja koje je provedeno tokom implementacije Obrazovne inicijative za održivu budućnost pitali smo nastavnike/ce zašto im je važno učestvovati u obrazovnoj inicijativi za održivu budućnost i kako oni/e vide obrazovanje za održivu budućnost. Ukupno 104 nastavnika/ce odgovorili/e su na postavljena pitanja i iz njih možemo napraviti nekoliko zaključaka važnih za poimanje zelenih pedagoških konceptata, ali i razumijevanja toga šta je potrebno pružiti nastavnicima/ama i obrazovanju kako bi pitanja održivosti bila shvaćena i primjenjivana kroz sistem.

Analizirajući ponuđene odgovore, evidentno je da nastavnici/e obrazovanje za održivu budućnost često promatraju kroz koncepte ekološkog djelovanja, što je samo jedan fragment onoga što obrazovanje za održivu budućnost jeste. Gotovo 10% ispitanika kao odgovor na pitanje „Koja je Vaša motivacija za učešće u obrazovnoj inicijativi za održivu budućnost?“ fokusirano je u potpunosti na ekološke koncepte, ekološko djelovanje u zajednici, kao i motivaciju da se obrazovanje koristi kao alat promoviranja ekoloških vrijednosti na učenike/ce. Gotovo 12% ispitanika odgovorom na pitanje „Kako Vi vidite obrazovanje za održivu budućnost?“ svoje vizije bazira na aktivnostima koje se u okvirima obrazovnog sistema bave temama poput reciklaže, brige o zelenilu, prikupljanja materijala koji se mogu ponovno iskoristiti i slično. Jedna od ispitanica u svom odgovoru navodi: *Učenike je potrebno*

svakodnevno podsticati kako u školi tako i kod kuće da: razdvajaju otpad, štede vodu i struju, koriste bicikl, donose užinu, kupuju samo neophodno, brinu o biljkama i životinjama itd. Također, mislim da je potrebno u nastavni proces integrisati što više praktičnih aktivnosti kao što su: časovi u prirodi, sadnja bilja, uređenje dvorišta, izrada ukrasnih i praktičnih predmeta, različite akcije čišćenja/ prikupljanja sekundarnih sirovina i sl. jer je također poznato da se znanja najbolje usvajaju kroz igru i praktične aktivnosti (pedagoginja škole, JU Osnovna škola «Branko Ćopić» Prnjavor).

Ipak, obrazovni radnici pokazuju da zelene pedagoške koncepte i obrazovanje za održivu budućnost promatraju i puno šire od ekoloških pretpostavki i to kroz pretpostavljene dimenzije održivosti o kojima smo govorili na početku. Ispitanici prepoznaju važnost društvene, ekonomske i ekološke pravde za obrazovanje, ali i potrebu da kroz obrazovanje iste podučavamo. Jedna od ispitanica kaže da za nju obrazovanje za održivu budućnost predstavlja: Kvalitetno obrazovanje čija je svrha poticanje i promovisanje društvene, ekonomske i ekološke pravde. Stvaranje novih vrijednosti kao osnove za novo učenje (nastavnica, OŠ «Muhsin Rizvić» Fojnica). Ispitanici prepoznaju važnost integriranja zelenih pedagoških konceptata u okvire obrazovnog sistema – jasno diferenciraju samostalne inicijative u odnosu na sistemsko djelovanje i ističu važnost sistemskih pretpostavki ukoliko želimo sveobuhvatno odgovoriti na postavljene ciljeve održivosti. Ukoliko se obrazovanje za održivu budućnost provodi kao vannastavna aktivnost svi učenici neće biti uključeni u suštinsko razumijevanje odnosa između prirodnih, ekonomskih, socijalnih i političkih sistema što je suprotno ideji «svako može biti čuvar ciljeva [održivog razvoja]». Kada razvijemo kolektivnu svijest o važnosti globalnih ciljeva: okončati siromaštvo i glad, promovisati zdrav život, osigurati kvalitetno obrazovanje, osnažiti sve žene i djevojčice (rodna ravnopravnost), osigurati sanitarne uslove i pitku vodu za sve, smanjiti nejednakost između i unutar država, promovisati održiva, inkluzivna i pravedna društva itd. obrazovanje za održivu budućnost će postići svoj cilj (nastavnica, JU Srednja tekstilna i poljoprivredna škola Mostar i Srednja škola Stolac). Nastavnici/e uključeni u ispitivanje naglašavaju da obrazovanje za održivu budućnost treba biti dijelom nastavnih planova i programa, utkano u programske sadržaje s naglaskom na međupredmetnu korelaciju. Smatraju da samo kvalitetno obrazovanje s jasno definiranim ciljevima i ishodima može biti održivo obrazovanje. Ono mora biti takvo da nudi djeci priliku da kritički promišljaju, da kroz kreativne pristupe analiziraju probleme u društvu, nude rješenja, iznose svoje stavove i mišljenja. *Tek kada djeca budu praktično mogla i znala primijeniti sve ono što uče i o čemu uče moći će razmišljati o budućnosti ali i znati kakvu budućnost žele* (nastavnica, OŠ «Sead Čehić», Grahovo). Posebnu važnost ispitanici daju izgradnji vrijednosnih pretpostavki kroz obrazovanje. Vrijednosti jesu jedan od glavnih pokretača društva i društvene zajednice, stoga ih obrazovanje mora živjeti i podučavati. Obrazovanje kao takvo mora njegovati

solidarnost, društvenu pravdu/pravičnost, odgovornost, demokratiju, kreativnost, mir, različitost, samodisciplinu, sigurnost, poštovanje i samopoštovanje, slobodu, znatiželju i druge vrijednosti bez kojih, kao društvo, ne možemo gajiti održivost kao viziju.

Pitanje održivosti obrazovanja i obrazovanja za održivu budućnost jeste i pitanje ulaganja u nastavni kadar i pedagošku praksu. Blizu 50% ispitanika u svojim odgovorima pominje stručno usavršavanje, unapređenje prakse, izgradnju dodatnih kompetencija i pružanje podrške u profesionalnom razvoju. Nastavnici i nastavnice, koji su učestvovali u ispitivanju, iskazuju svoju motivaciju za radom u ovoj oblasti, no ističu i potrebu da za to mora postojati znanje. Ukoliko želimo škole koje njeguju ideje i vrijednosti održivosti, društvo mora osigurati sve ono što je potrebno da škola živi održivost - jer kako Fien napominje: „Osnaživanje za rad na održivosti je *raison d'être* preusmjeravanja formalnog obrazovanja na održivost”.²⁰

Kroz svoje usavršavanje, obrazovni/e radnici/e, kao i svi/e akteri/ke uključeni/e u procese unapređenja obrazovne prakse, propituju trenutne pretpostavke pedagoške prakse. Obrazovanje moramo promišljati kroz postojeće koncepte i one koji nam možda predstoje. Obrazovni sistemi u BiH još uvijek su u praksi daleko od potpunog pristupa usmjerenog na učenika/cu, a u okvirima u kojima se društvo kreće danas postoji potreba da propitujemo da li od usmjerenja samo na čovjeka trebamo ići i ka usmjerenju na Zemlju? Postavljaju se pitanja o tome šta je to naša uloga u tome da Zemlja živi? Šta je to humanizam, humanost i da li je promatramo samo u okvirima čovjeka? „Da bi se održivi razvoj ostvario, mora se prepoznati da su ekološki problemi strukturalno usidreni u društvu i našim načinima življenja, te da odgovore na njih treba tražiti u radu na transformaciji društvenih uslova ljudskih i neljudskih života, kao i individualnih stilova života”.²¹ Organizacija društvenog života, civilizacijske norme i vrijednosti, bitan su orijentir onoga gdje jesmo i gdje idemo u budućnosti.

Obrazovanje mora biti katalizator promjena u društvu. Fien govori o nekoliko „stvarnih problema“ koje bi kurikulum trebao adresirati kada je u pitanju održivi razvoj:

- Kako se može smanjiti prekomjerna potrošnja, rasipanje i zloupotreba resursa od strane nekih ljudi? Kako se može eliminisati teško siromaštvo zbog kojeg mnogi eksploatišu zemlju samo da bi preživjeli? Kako se može prevladati pritisak na okolinu iz oba uzroka?
- Kako ekonomska aktivnost može biti od koristi za zajednice i kompanije koje su uključene, a bez kritične štete po životnu sredinu?
- Kako resursi koje trošimo za proizvodnju luksuza mogu biti preusmjereni u pomoć siromašnima ili sačuvani za buduće generacije?
- Kako se može formulirati veza između životne sredine, društvenog razvoja i rasta stanovništva da bi se osiguralo održivo korištenje resursa?
- Kako se može održati pravo starosjedioca i poljoprivrednika, a znanje i mudrost koju posjeduju podijeliti s drugima u svim dijelovima svijeta?
- Kako se mudrost, hrabrost i talenti žena i mladih mogu koristiti kao model za politike i prakse održivog razvoja?
- Kako se ljudi najbolje mogu organizirati lokalno – i povezati s drugima na nacionalnom i globalnom nivou – kako bi u ovom trenutku surađivali u pravcu održivog razvoja?

Upravo na osnovu ovih pitanja možemo kokreirati proces učenja i poučavanja, brinući o dvije dimenzije – našoj odgovornosti da brinemo prema okruženju i odgovornosti da brinemo jedni o drugima.

²⁰ (Fien 2001, 139)

²¹ Ibid, 125

Odrast i odučavanje

Koncept ciljeva održivog razvoja nominalno je prihvaćen okvir plana puta kojim se teži održati balans u zadovoljenju potreba svih bića koja žive na Zemlji, koriste njene resurse u mjerama koje neće ugroziti njenu postojanost, kao ni život budućih generacija. Ipak, u cilju je i da se održi tempo i dinamika života kojoj se živi danas ne odustajući od ideje da je rast neizostavan element razvoja čovječanstva. Razvoj kao pojam često se veže za pojam «rasta», no rast i razvoj ne predstavljaju uvijek istu stvar. Rast ne mora biti nužno pozitivan, niti donijeti pozitivne ishode. To nam je pokazala historija, kao i činjenica da rast, posebno ekonomski, koji se smatra temeljnim i često nekritički prihvaćenim principom savremenog, tržišno orijentisanog društva, dovodi do negativnih posljedica po sve. Zbog toga je za razumijevanje zelene pedagogije posebno važna paradigma **odrasta**. **Odrast nas vodi ka pedagogiji odrastanja – potiče da promišljamo šta obrazovanje i škola budućnosti, ali i za budućnost mogu biti.**

Obrazovanje za održivu budućnost bitno se veže za pitanje: učimo li za školu ili za život? Zeleni pedagoški koncepti svoju osnovu pronalaze upravo u funkcionalnosti koja osigurava održivost. Autorica Vrbičić u jednom od radova navodi upravo kako je učenje za život, a ne samo za školu esencijalno vezano za održivi razvoj, upravo jer ono osigurava život sam po sebi, pri tome uključujući i brigu za životom drugih generacija.²² Autorica govori i o tome kako se odgoj i obrazovanje za održivi razvoj ne odvijaju ovdje i sada, već sada za sutra jer uključuju znanja i vještine potrebne u svijetu promjena.²³ Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj i održivu budućnost kreiraju prostor koji učenicima/cama daje kompetencije za snalaženje u svijetu danas kao i za 50 godina. Zato obrazovanje mora misliti unaprijed – mora dati ono što ni sami možda ne možemo pretpostaviti da će nam trebati.

Supstancijalna pitanja budućnosti obrazovanja

Obrazovanje u svojoj suštini nikada neće nestati, no postavlja se bitno pitanje – šta je to budućnost

obrazovanja? Obrazovni model koji danas poznajemo – podjela na predmete, razrede i časove – u svojoj osnovi se nije bitno mijenjao stoljećima. Iako je u svom početku predstavljao važan iskorak prema organizovanom i dostupnom obrazovanju, danas sve više djeluje kao sistem koji proizvodi radnu snagu, a ne građane/ke spremne za izazove budućnosti.

Ovdje se otvara i pitanje odučavanja. Ako obrazovanje za budućnost ne smije biti tek adaptacija postojećeg sistema, onda je jednako važno naučiti i kako se osloboditi usvojenih obrazaca koji nas ograničavaju. Odučavanje postaje ključna dimenzija emancipatorskog učenja jer otvara prostor za nova iskustva, znanja i načine življenja. U dječijem utopijskom romanu *Šetnja kroz budućnost*²⁴ Mala Zora ideja učenja snažno je povezana s idejom samoobrazovanja i stalnog izmještanja: znanje se (pro) nalazi tamo gdje ga nismo očekivali – u sali bez školskih klupa, u parku, na poljani, u šumi, u dezobjašnjenju (eng. unexplanation) i odučavanju (eng. unlearning). Takvo obrazovanje oslobađa od linearnih i ustaljenih obrazaca, reflektuje društvo u kojem su osnovne potrebe zadovoljene i gdje učenje postaje prostor zadovoljstva i univerzalnog razvoja ljudskih sposobnosti, koje je Marks opisao pojmom *allseitigkeit*.²⁵

Neophodno je promišljati postojeći sistem kako bismo mogli odgovoriti na potrebe koje kao društvo imamo, ali i promjene kojima težimo. Obrazovanje za budućnost bitno se veže za promjene filozofskih pretpostavki društva u kojem živimo. Tu dolazimo do koncepta **odrasta**, a koji je u jasnoj vezi sa obrazovanjem i održivosti. „Odrast označuje društvo s manjim metabolizmom, ali, što je još važnije, društvo sa metabolizmom koji ima drukčiju strukturu i služi novim namjenama. Odrast ne poziva na to da se čini manje istoga. Cilj nije da slon postane mršaviji, nego da postane puž“.²⁶ Potrebno je preispitati imperativ rasta. Često čujemo da rast donosi dobit – ali kome? I nauštrb čega? Važno je postaviti ova pitanja jer upravo ona utiču na kreiranje obrazovnih politika. Sve je veća težnja za time da se „obrazovanje uskladi sa tržištem rada“. Jasna je potreba

22 (Vrbičić 2012)

23 Ibid.

24 *Šetnja kroz budućnost*, zaboravljeni je dječiji roman o školi budućnosti, pisan 1924. godine u Beogradu, a koji potpisuje (najvjerovatnije zauvijek) nepoznata Mala Zora, ujedno i glavna junakinja romana.“ (Momčilović 2024, 14). Zanimljivo je spomenuti da se autor(ka) Mala Zora, pseudonim iza koga se najvjerovatnije krije pokretač i urednik časopisa *Budućnost*, ljekar i aktivista Dragutin Vladislavljević. (Momčilović 2024, 20)

25 (Momčilović 2024, 46)

26 (Kallis, Demaria i D'Alisa 2016, 6)

povezivanja obrazovnog sistema sa potrebama funkcioniranja društva, no smijemo li dopustiti da u tom procesu obrazovanje izgubi svoju humanističku funkciju? Konzumerizam i materijalizam bitno određuju tok razvoja društava, a sa njima se bitno razvija i samo tržište rada. Ono diktira potrebe u okvirima obrazovnih sistema i sve to radi potencijalnog rasta i razvoja, gdje su ljudske potrebe stavljene po strani. „Iznad određene razine rast ne povećava sreću. Nakon što su osnovne materijalne potrebe zadovoljene, dodatni se prihod više troši na statusna dobra“.²⁷ **Utoliko možemo propitivati i pretpostavke obrazovanja za održivu budućnost – da li je cilj činiti manje istog ili je cilj činiti drugačije, bolje?** Ukoliko želimo kroz obrazovanje poticati promjenu moramo promišljati bazične pretpostavke društva i onoga čemu društvo teži. Rast kao takav nije održiv – on ima svoje granice i u okvirima tih granica stvara nepravdu. „[...] Rast je nepravdan jer izvlači korist od neravne razmjene resursa između jezgre i periferije, među različitim narodima i unutar njih“.²⁸ **Obrazovanje mora biti prostor borbe protiv nepravde – ono mora biti katalizator vrijednosti na kojima baziramo društvo budućnosti - ono mora poticati društvenu, ekonomsku i ekološku pravdu.** Zato se vrijedi pozvati na UNESCO Delors izvještaj koji kaže „U suočavanju sa mnogim izazovima koje budućnost sprema, čovječanstvo u obrazovanju vidi nezamjenjivu imovinu u svom pokušaju da ostvari ideale mira, slobode i pravde. U zaključku svog rada Komisija potvrđuje svoje uvjerenje da obrazovanje ima fundamentalnu ulogu u ličnom i društvenom razvoju. Komisija ne vidi obrazovanje kao čudotvorni lijek ili magičnu formulu koja otvara vrata svijetu u kojem će svi ideali biti postignuti, ali ga vidi kao jedan od glavnih sredstava na raspolaganju za podsticanje dubljeg i većeg skladnog oblika ljudskog razvoja kako bi se na taj način smanjilo siromaštvo, isključenost, neznanje, ugnjetavanje i rat.“²⁹

Adaptibilnost je reaktivnost, ali nije dovoljna da nešto opstane niti da se razvija. Suprotno tome, održivost predstavlja kontinuitet, nešto što postoji, traje i opstaje kao takvo. Ona je balans koji postižemo kako bismo mogli nastaviti svoje postojanje u okvirima koji nam odgovaraju. Stoga, kada govorimo o održivom obrazovanju, mi moramo promišljati okvire u kojima ono samo po sebi može biti održivo, kao i okvire u kojima može odgovoriti na potrebe društvenih pretpostavki održivog razvoja, ali i društvenog odrasta. Moramo se zapitati: koliko učimo kroz sebe, kroz

jezik i školu kojima gradimo temelje antropocentričnosti? I, još važnije – kako se odučiti od onoga što znamo, jesmo i činimo? Kako odrasti u nešto novo, bolje i pravednije?

Utopijsko promišljanje obrazovanja

Utopija kao imaginarna rekonstrukcija društva³⁰ igra neizmerno važnu ulogu u promišljanju obrazovanja budućnosti i za budućnost. „U svom čuvenom eseju *U utopističkim školama* Djui kaže: ‘Najutopističkija stvar u Utopiji je to da u njoj nema škola.’“³¹ Time, Djui demontira same okvire škole kakvu poznajemo i poziva na razmišljanje o mogućim oblicima obrazovanja izvan granica tradicionalne institucije. Slično tome, Guy Claxton u savremenom dobu postavlja pitanje „Koja je poenta škole?“ i potiče na ponovno otkrivanje srca obrazovanja.³² Njihova promišljanja ne predstavljaju bijeg u fantaziju, već otvaraju prostor za revoluciju – “jer revolucija, kao što je dobro poznato, uvijek počinje upravo od sna o revoluciji, efemerne materijalnosti sanjarenja estetskog materijalizma skice novog, nepoznatog i nepostojećeg”³³

Ranije pomenuti tekst Šetnja kroz budućnost Male Zore, objavljen početkom XX vijeka u časopisu *Budućnost*³⁴ donosi nam jedno takvo promišljanje. U njemu se utopijski zamišlja škola koja tek treba postati – škola u kojoj se učenje dešava na poljanama, u šumama, u „dezobjašnjenju i odučavanju“, gdje čas aritmetike postaje čas higijene ili filmske projekcije, a čas istorije pozorišna predstava na maloj sceni škole.³⁵ Njena imaginacija poziva na društvo u kojem osnovne potrebe djece više nisu prepreka - već su osigurane i time ostavljaju prostor za učenje koje nije mučenje. To je upravo ono što je Marko Ristić nazvao „kontra-vaspitanjem“ – učenjem koje je istovremeno i odučavanje od nametnutog, vještačkog i otvaranje prostora za radikalno, kritičko, egalitarističko obrazovanje.³⁶

Kolika je snaga utopijskog promišljanja vidi se i u iskustvima u radu sa učenicima/ama. U sklopu Obrazovne inicijative za održivu budućnost proveli smo niz radionica u školama u BiH na kojima smo sa učenicima/ama sanjarili o školama budućnosti. Njih desetero svoje je vizije pretočilo u eseje. Ti radovi svjedoče o tome koliko je važno djeci dati prostor da oslobode maštu i kažu kakve škole žele. Njihovi imaginariji kreću se od otpora tehnološkom determinizmu do kreativnih prijedloga novih predmeta i škola koje njeguju i čuvaju toplinu odnosa.

²⁷ Ibid, 11

²⁸ Ibid, 10

²⁹ (Delors 1996, 13)

³⁰ (Momčilović 2024, 25)

³¹ Ibid, 26

³² U svojoj knjizi pod nazivom “Koja je poenta škole: reimaginiranje srca obrazovanja” profesor Claxton propituje ustaljene norme sistema obrazovanja u Velikoj Britaniji, ali i generalno i daje naznake zašto je škola kakvu poznajemo osuđena na propast i kako čini da i mi kao društva propadmo a ne napredujemo. Claxton uvodi i koncept eksploratorija - dugaćijeg modela škole u kojem je u srži učenja istraživanje i ukojem škola nema granice u tome kako, gdje i šta istražujemo, a time i učimo.

³³ (Momčilović 2024, 18)

³⁴ “Zabavno-poučni list dece organizovanih radnika” - prvi komunističko-proleterski časopis za djecu u Kraljevini SHS (Momčilović 2024, 15)

³⁵ (Momčilović, 2024, 46)

³⁶ Ibid, 59

Jedna učenica piše: „A šta učiniti kada ti zatreba pohvala i podrška učitelja, zagrljaj kada ti je teško i kada moraš da plačeš? Može li tada tom malom društvenom biću pomoći uređaj za kojim sjedi?!“ (učenica JU Prva osnovna škola Srebrenik), naglašavajući nezamjenjivost ljudskog kontakta. Druga svoju školu zamišlja u veterinarskoj stanici: „Uspjeh bi bio ako dam vakcinu, izmjerim temperaturu, izvagam psa, stavim kapi u oči, skratim kandžice“ (učenica, JU Prva osnovna škola Srebrenik) – čime pokazuje da je učenje nerazdvojivo od života i stvarnog rada.

Djeca uvode i nove predmete: „Mislim“, „Pokazujem“ i „Razumijem“, predmete u kojima se uči kritičkom promišljanju, dobrim djelima i uzajamnom razumijevanju. Ističu važnost igre i mašte: „Dakle, cilj školstva bi trebao sačuvati dječiju maštu, radoznalost i razigranost, njihov mali svijet pun genijalnih ideja. Svijetu trebaju takvi odrasli ljudi. To je cilj škole budućnosti.“ (učenik, JU Osnovna škola «Harmani 2» Bihać). Jedna učenica školu zamišlja kao mjesto u kojem bi „učionice bile šarene i u opuštenoj atmosferi da djeci bude što udobnije i da se osjećaju kao da su kod kuće. Imala bi kantu da bi se sva djeca mogla družiti i da se svako dijete osjeća ugodno i prihvaćeno u toj školi.“ (učenica, JU Osnovna škola «Harmani 2» Bihać) Ona zamišlja školu pravičnosti u kojoj nastavnici ne razdvajaju učenike po tome ko je bolji i u kojoj svaki učenik može dobiti jednaku pažnju. Iz koje djeca ne žele da odu jer se osjećaju slobodno, sigurno. Ova škola je oaza mira.

U njihovim vizijama prepoznaje se i ekološka briga – škole sa parkovima koje djeca sama uređuju, biblioteke kao prostori slobode, te školske zajednice koje čuvaju prijateljstvo, ravnopravnost i osjećaj pripadnosti. To su mali utopijski isječci koji pokazuju koliko su dječja mašta i imaginacija konkretne i usmjerene ka onome što je suštinski ljudsko: sigurnost, prijateljstvo, podrška i zajedništvo.

Danas kako navodi Ivana Milivojević: *“Teško da iko više govori o obrazovnim utopijama. Čini se da smo previše zaokupljeni rezultatima testova, osnovnim veštinama, izgaranjem nastavnika (burn-out), nasiljem u školi i takozvanom izvrsnošću da bismo se bavili vizijama onoga što bi naše škole zaista mogle biti u njihovom najboljem izdanju.”*³⁷ Zato baš danas posebno je važno podsjetiti se da je upravo sanjarenje o boljem ono što daje snagu stvarnim promjenama. Kako podsjeća Joyce Hercler: *“Umesto jednostavne uloge, obrazovanje u utopijskoj literaturi dobija sasvim posebno značenje. Smatra se elementom koji ima progresivnu ulogu ka savršenoj državi i društvu. Kada se proučava većina utopija, uočava se da obrazovanje dobija presudan značaj u ostvarivanju društvenih promena i rješavanju društvenih problema.”*³⁸

Upravo to potvrđuju i dječiji glasovi – imaginacija nije bijeg; ona je snaga transformacije. Škole budućnosti ne nastaju samo iz ekspertskih vizija, nego i iz hrabrosti da oslušujemo ono što djeca sanjaju.

---

³⁷ Ibid, 66

³⁸ Ibid, 67

Zaključak

Spremnost da se mijenjamo ogleda se i u postojećim sistemima, kao i u preventivnim mjerama. Stoga, ovaj rad zaključuje da zelena pedagogija ne mora biti tek dodatak postojećem sistemu, već paradigma koja nas uči kako se osloboditi logike beskonačnog rasta i antropocentričnosti, kako se odučiti od obrazaca koji nas vode u krizu i perpetuiraju kriznu pedagogiju. Tako obrazovanje postaje prostor u kojem se gradi odgovornost prema zajednici, pravednost prema ljudima i neljudskom svijetu, i kroz koje promišljamo o budućnosti koja još ne postoji. Kroz njega možemo naučiti koristiti resurse na adekvatan način, dekonstruirati i ponovno konstruirati postojeća znanja i obrasce ljudskog djelovanja u svrhu postizanja balansa koji je neophodan za opstanak ljudske civilizacije. Lovelock daje interesantno promišljanje koje kaže da će Zemlja preživjeti, ali ljudi neće – da je svaka vrsta koja negativno utiče na okruženje osuđena na propast.³⁹ Stoga, kako ne bismo bili uzrok našeg potpunog nestanka, mi moramo pronaći način u kojem ćemo ući u simbiozu sa ostatkom živog i neživog svijeta na planeti Zemlji. Promjene u obrazovanju su u tom slučaju imperativ – ono mora biti smisleno, mora njegovati međuljudske odnose na jedan zdrav i funkcionalan način, graditi povjerenje i odanost; biti osovina provedbe i njegovanja pravde, ujedinjenosti, raspodjele odgovornosti, dosljednosti i balansa. Jer ako ne sanjamo škole koje su oaze mira, igre, slobode i zajedništva – kakve ih djeca već sada zamišljaju – tada se odričemo mogućnosti transformacije.

Zelena pedagogija nam može pomoći u toj transformaciji - u cilju da dosegne ubuntu. Frazu: „Ja jesam, jer si ti.“, kako se ubuntu inače prevodi, pored socijalne dimenzije, možemo podići na novi nivo – promatrati je kroz nas same i Zemlju. Jer doista mi jesmo, jer Zemlja jeste. Ubuntu etiku možemo prisvojiti u okvire zelene pedagogije i kreirati svijet baziran na reciprocitetu, zajedničkom dobru, mirnim odnosima, naglaskom na ljudsko dostojanstvo i vrijednost ljudskog života, konsenzus, toleranciju i međusobno poštovanje. U okviru toga, kroz obrazovanje pokušati bolje razumjeti sebe i sve oko sebe, i kroz to razumijevanje, stvoriti život vrijedan življenja za sve.

---

39 (Lovelock 1988)

Dodatak: Eksploratorij škole budućnosti – eksperimenti za učionicu

Eksperimenti predstavljaju praktične vježbe za nastavnike/ce i učenike/ce kojima se istražuje budućnost škole i društva. Njihova svrha nije da daju tačne odgovore niti da vode ka unaprijed poznatom ishodu. Cilj je otvoriti prostor za zamišljanje, istraživanje i preispitivanje postojećih obrazaca. Eksperimentiranje se shvata kao forma učenja u kojoj nije presudno gdje ćemo stići, već šta ćemo putem otkriti i kako ćemo se mijenjati u tom procesu.

Vođeno maštanje/sanjarenje: Zamislimo budućnost i školu u budućnosti

Ovaj eksperiment ima cilj vizualizacije budućnosti i škole u budućnosti. Edukator/ica zamoli učenike/ice da sjednu (po mogućnosti na pod) u ugodan položaj i zatvore oči. Edukator/ica učenicima/cama da je upute kako bi im pomogao/la da vizualiziraju budućnost i školu u budućnosti (nakon svake upute pravi kratku pauzu do 15 sekundi kako bi dao/la vremena da zamisle ono što im se govori). Bitno je učenicima/icama naglasiti da ne daju odgovore na pitanja, već samo zamišljaju.

Pitanja za vođeno maštanje:

- Zamislite u svojoj glavi školu u budućnosti.
- Kako izgleda taj prostor? Šta još možete vidjeti oko sebe?
- Gdje se nalaze djeca u prostoru koji ste zamislili/e? Šta rade?
- Gdje su odrasli? Šta oni rade?
- Kako se odrasli i djeca ponašaju jedni prema drugima?
- Kako se ponašaju prema svom okruženju?
- Kako brinu jedni o drugima i o okruženju?
- Kakve zvukove sve čujete u školi budućnosti koju ste zamislili/e?
- Da li osjetite neke mirise oko sebe? Kako miriše škola budućnosti?
- Kako se osjećate u njoj?

Nakon zadnjeg pitanja reći učenicima/icama da otvore oči.

Pitati učenike/ica koji žele da podijele svoje vizije budućnosti i škole u budućnosti.

Završiti sa pitanjem:

→ Šta to možemo uraditi kako bismo ostvarili svoje vizije?

Učenici/e svoje prijedloge mogu pisati na pojedinačne papiriće i potom ih sve zalijepiti na jedan zajednički pano/flipchart. Moguće je aktivnost realizirati i u manjim grupama, tako da svaka grupa napravi svoje prijedloge. Zajedno sa učenicima/ama može se kreirati i prazan pano sa pitanjima iz vođenog maštanja koji će se postaviti u hol ili hodnike škole kako bi ostali/e učenici/e iz škole mogli/e podijeliti svoje ideje. Učenici i učenice mogu svoje prijedloge da konkretiziraju i predstavljaju drugima kroz izražaj koji odaberu – pisani tekst, video snimak, poema, fotografije...

Pisanje eseja na temu “Škola budućnosti”

Učenici/e pišu svoje utopijske vizije škole i/ili društva budućnosti. Pišu slobodnom formom, bez unaprijed zadanih pravila, tako da njihova mašta dosegne puni kapacitet. Nakon što napišu prvi nacrt eseja, dobijaju uputu o pisanju kritičkog i argumentovanog eseja, te kriterije za samoprocjenu (kriterije možete odrediti samostalno i zajedno sa učenicima/ama). Na osnovu tih kriterija učenici/e procjenjuju vlastiti tekst i prema toj refleksiji ponovo pišu ili dorađuju esej.

Cilj je u ovom koraku potaći učenike/ce da strukturiraju svoja razmišljanja i kritički ih argumentuju. Učenicima/ama dati uputu o tome na koji način se piše kritički esej. Upute se mogu pronaći na InŠkoli pretragom “Teme za esej i kako ga pisati”.

Edukator/ica prolazi sa učenicima/ama pripremljenu uputu i, ukoliko ima potrebe, učenicima/ama dodatno pojasni zadatak. Napisani eseji se mogu iskoristiti kao materijal za suradničku nastavu iz različitih oblasti, kao materijal za školske novine ili školski radio, kao pismo upravi škole za djelovanje i unapređenje škole...

Vođeno istraživanje – škola postaje eksploratorij

Učenici/e biraju temu istraživanja koja im je važna, promišljaju na koji način je mogu istražiti i koje resurse iz

okruženja mogu iskoristiti. Nastavnik/ca u ovom procesu nije isključivo voditelj/ica, već učesnik/ca i facilitator/ica – unosi svoja znanja kada učenici/e zatraže objašnjenja ili pomoć, ali ključni izbori o temi, metodama i svrsi istraživanja ostaju u rukama učenika/ca.

Primjer: Učenici/e odlučili su istraživati lokalnu ilegalnu deponiju. Krenuli/e su od vrijednosti zaštite okoliša i zdravlja zajednice. Organizovali/e su posjete deponiji, razgovarali/e sa mještanima, fotografisali/e prostor i vodili/e dnevnik zapažanja. Pripremili/e su javnu prezentaciju u školi, predstavili/e rezultate istraživanja i predložili/e akcije za smanjenje otpada u svojoj zajednici. Nastavnici/e su bili/e podrška u planiranju, pomogli/e u organizaciji rada i usmjerili/e ih kako da strukturiraju nalaze, ali sadržaj i fokus istraživanja oblikovali/e su sami/e učenici/e.⁴⁰

Za pripremu i provedbu participatornog vođenog istraživanja sa učenicima korisno je konsultovati kurikulum predmeta ŠiZ - Škola i zajednica: Prijedlog kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u srednjoj školi koji se provodi kao izborni predmet u Republici Hrvatskoj. Prema kurikulumu "Predmet Škola i zajednica utemeljen je na pristupima aktivnog poučavanja i učenja. To su prije svega učenje zalaganjem u zajednici, projektno te istraživačko poučavanje i učenje. Korištenjem metoda suradničkoga i iskustvenoga učenja osigurava se demokratsko okruženje u kojem učenici sami prepoznaju i analiziraju pojave važne za njihov život. Analizom pojava učenici zajednički identificiraju probleme vezane za pojave u zajednici te temeljem istraživanja i osobnog iskustva predlažu moguća rješenja problema u zajednici. Ovim pristupima demokratizira se proces poučavanja i učenja, a provedbom istraživanja i boravkom u okruženju, u kojem se prepoznati problem odvija, učenici stječu cjelovito iskustvo aktivnog građanstva."⁴¹

Oučavanje - Dekolonizacija znanja i alternativne perspektive

Eksperiment ima cilj da učenici/e nauče kako se postojeći narativi mogu preispitati i nadopuniti drugačijim pogledima. Učenici/e uče da postoje „dvije strane novčića“ i da ono što je predstavljeno kao jedina istina može imati alternativne interpretacije.

Primjer: Na času historije tema je Kolumbovo otkriće Amerike.

Učenici/e se prvo upoznaju s klasičnim narativom „otkrića“.
Nastavnik/ca postavlja pitanja koja mijenjaju perspektivu:

→ Da li je Amerika bila „otkrivena“ ili „osvojena“?

→ Kako su to doživjeli starosjedioci?

→ Šta znači riječ „otkriće“ ako tamo već žive milioni ljudi?

→ Šta bi se desilo da priču ispričamo iz perspektive starosjedilaca?

→ Koje su posljedice kolonizacije na današnje društvo i okoliš?

Primjer: Plastika – priča o korisnosti i šteti

Učenici/e započinju čas tako što razmišljaju o plastici u svakodnevnom životu. Nastavnik/ca ih pita:

→ Za šta nam sve plastika koristi? (npr. ambalaža, igračke, tehnička oprema, medicinski instrumenti i pomagala...)

→ Kako bi izgledao naš život bez plastike?

Učenici/e najprije grade narativ o plastici kao praktičnom i korisnom materijalu. Nakon toga, nastavnik/ca uvodi drugu perspektivu:

→ Šta se događa sa plastikom kada je bacimo?

→ Koliko joj treba da se razgradi?

→ Gdje završava mikroplastika i ko je sve „jede“?

→ Da li je plastika jednako korisna ako pogledamo iz perspektive rijeka, riba, ptica ili tla?

Učenici/e istražuju podatke o zagađenju plastikom i promišljaju alternativne materijale i prakse (npr. višekratna ambalaža, staklo, biorazgradivi materijali). Na kraju učenici/e dobijaju kontrast: plastika kao otkriće i plastika kao prijetnja.

Oučavanje se ovdje ogleda u tome da učenici/e dekonstruiraju glavni narativ i nauče gledati iz više perspektiva, razvijajući kritičko mišljenje.

⁴⁰ Primjer uzet iz aktivnosti koje su realizirali nastavnici/e i učenici/e JU "Mješovita srednja škola" Novi Travnik u sklopu programa "Kvalitetno obrazovanje za sve" sufinansiranog i implementiranog od strane Vijeća Europe u BiH

⁴¹ (Angelovski, Čulum Ilić, De Karina, Doolan, Grozdanov, Jokić, Šimleša, Zelić, 2021)

Bibliografija

1. Angelovski, Laura; Ćulum Ilić, Bojana; De Karina, Helena; Doolan, Karin; Grozdanov, Zoran; Jokić, Boris; Šimleša, Dražen; Zelić, Nebojša. 2021. »Škola i zajednica: Prijedlog kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja u srednjoj školi.« Zagreb: Centar za studije mira i konflikata Sveučilišta u Rijeci; Prva riječka hrvatska gimnazija; Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
2. APOSO. 2022. *Dodatne informacije o međunarodnim istraživanjima*. 12. April. <https://aposo.gov.ba/bs/dodatne-informacije-o-medjunarodnim-istrazivanjima/>.
3. APOSO. 2018. *ZAJEDNIČKA JEZGRA DEFINISANA NA ISHODIMA UČENJA U BOSNI I HERCEGOVINI*. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.
4. Brown, Lester. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development Our Common Future*. UN.
5. Claxton, Guy. 2008. »What's the Point of School?: Rediscovering the Heart of Education.« Oxford, England: Oneworld Publications.
6. Chua, Liana, i Hanna Fair. 2023. »Anthropocene.« *The Open Encyclopedia of Anthropology*.
7. Coffey, Yumiko, Navjot Bhullar, Joanne Durkin, Md Shahidul Islam, i Kim Usher. 2021. »Understanding Eco-anxiety: A Systematic Scoping Review of Current Literature and Identified Knowledge Gaps.« *The Journal of Climate Change and Health*.
8. Delors, Jacques. 1996. *Learning: The Treasure Within (Delors Report)*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
9. Džumhur, Žaneta. 2019. *PISA 2018: Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*. Mostar: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO).
10. Fien, John. 2001. »Education for Sustainable Future.« U *Creating our Common Future*, autor Jack Campbell. UNESCO and Berghahn Books.
11. Henson, Casper. 2021. *What Is the Point of No Return in Global Warming*. 15. februar. <https://www.tomorrow.io/weather/blog/the-point-of-no-return-in-global-warming/>.
12. Hochschule für Agrar-und Umweltpädagogik. 2018. *Green Pedagogy: From theoretical basics to practical sustainable learning activities*. Vienna: Vizerektorat für Umweltpädagogik, Weiterbildung und Forschung.
13. IPCC. 2021. *Climate change widespread, rapid, and intensifying – IPCC*. 9. august. <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>.
14. Kallis, Giorgos; Demaria, Federico; D'Alisa, Giacomo. 2016. »Odrast.« U *Odrast: Pojmovnik za novu eru*, autor Giorgos Kallis, Federico Demaria i Giacomo D'Alisa, 1-27. Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
15. Khanal, Rakesh. 2021. »Crisis Pedagogy: Student Perceptions of Pedagogical Transition Amidst the COVID-19.« *Pedagogical Research* 6(2).
16. Lovelock, J. 1988. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. London: Oxford University Press.
17. Momčilović, Ivana. 2024. »Nepredvidiva prošlost budućnosti: O političkom potencijalu utopije.« Beograd/Brisel/Edinburg/Ljubljana/London/East Quantoxhead/Bierbais: Edicija Jugoslavija u suradnji sa revijom Bored - Založba Sophia i međunarodnom platformom za estetsko obrazovanje i eksperimentisanje svih - *PhD In One Night*.
18. Republički pedagoški zavod Republike Srpske. 2021. »Nastavni programi za osnovno vaspitanje i obrazovanje.« *Republički pedagoški zavod Republike Srpske*. 27. august. <https://www.rpz-rs.org/762/rpz-rs/Redovna/nastava>.
19. UNESCO Institute for Statistics. 2020. *UNESCO Glossary*. 9. decembar. <https://databrowser.uis.unesco.org/resources/glossary/2030?search=functional+literacy>
20. Vrbičić, Ana. 2012. *Odgov i obrazovanje za održivi razvoj („zelena pedagogija“)*. Rijeka.

O autorici:

Adna Sokolović, rođena je u Sarajevu. Dodiplomske studije završila je na Odsjeku za pedagogiju, Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Trenutno je studentica master studija Sociologije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Kroz godine radila je na programima omladinskog obrazovanja, muzejske edukacije i obrazovanja odraslih. Danas je dio tima Centra za obrazovne inicijative Step by Step gdje radi kao koordinatorica projekata za Zajednicu inovativnih nastavnika i nastavnica, kao i edukatorka i mentorka na programa profesionalnog razvoja i stručnog usavršavanja obrazovnih radnika. U svoja posebna interesovanja ubraja oblasti obrazovne politike, inovacija u obrazovanju, te načine na koje oblikujemo sebe i prostor oko nas. Autorka je i urednica nekoliko analiza, priručnika i izvještaja u oblasti obrazovanja u BiH.

Pedagogija odrastanja – ka školi budućnosti

Ova analiza, nastala u okviru Obrazovne inicijative za održivu budućnost, pruža uvid u primjenu i potencijal zelene pedagogije u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine (BiH). Rad polazi od teze da je neophodno odmaknuti se od “krizne pedagogije” i afirmisati “zelenu pedagogiju” kao put ka stvaranju održivih, pravednijih i otpornijih obrazovnih okruženja, a time i društava. Istraživanje ukazuje na značajne prepreke, primarno uzrokovane fragmentiranošću i rigidnošću obrazovnih sistema u BiH. Iako nastavni planovi i programi nominalno sadrže ishode koji otvaraju prostor za integraciju zelenih pedagoških koncepata, u praksi se rijetko povezuju s rješavanjem stvarnih ekoloških i društvenih izazova iz okruženja. Kruti okviri limitiraju prostor za inovativnost, međupredmetnu korelaciju, kao i prostor za izražavanje emocionalnog stanja učenika/ca, što je posebno relevantno u kontekstu sve izraženije eko-anksioznosti. Stavovi nastavnika/nastavnica, prikupljeni u toku istraživanja, oslikavaju percepciju o obrazovanju za održivost – od ekoloških akcija, do društvene, ekonomske i ekološke pravde. Oni naglašavaju ključnu važnost systemske promjene, a ne oslanjanje samo na individualne inicijative, uz naglasak na neizostavno ulaganje u stručno usavršavanje nastavnog kadra bez kojih suštinska promjena nije moguća. Rad poziva na temeljno preispitivanje društvenih pretpostavki, uključujući imperativ rasta, uvodeći koncepte “odrasta” (degrowth) i “odučavanja” (unlearning) kako bismo odmakli od obrazaca koji vode u krizu. Kroz poticanje utopijskog promišljanja i mašte, navodi da se obrazovanje može transformisati u prostor koji ne samo da se prilagođava na promjene, već postaje glavni akter u izgradnji društva koje njeguje odgovornost, pravednost i nadu.

Dodatne informacije o ovoj temi možete pronaći ovdje:

➔ fes.de